

Douwes Dekkers Indische Partij, bij uitstek de belichaming van de associatiegedachte, had in 1912 nog duizenden (Indo-)Europeanen getrokken. Dit werd allengs minder. De meeste, vooral arme Europese families maalden niet om enige vorm van politieke emancipatie. Voor hen waren onderwijs, werkgelegenheid en salariëring reëler problemen dan autonomie voor Indië. De economische belangen lieten de Indo-europeanen weinig keuze: alliantie met de Indonesische nationalististen zou teveel statusverlies met zich meebrengen. De jaren twintig waren hierin beslissend: de bezuinigingen, de discussies over de gelijkenschakeling van salarissen voor Indonesiërs en Indo-europeanen, de rellen in de Vorstenlanden en de communistische opstand van 1926 overtuigden veel Indo-europeanen dat ze van Europese zijde afhankelijk waren. Ook Karel Zaalberg — en met hem vele Indo-europeanen — koos als het erop aankwam de zijde van de Nederlanders. Zaalbergs laatste daad was tekenend: in december 1927 kwam in de Volksraad een motie ter stemming over de uitbreiding van het aantal Indonesische leden van de raad. Onder druk van de afdelingen van het IEV zag Zaalberg zich gedwongen om tegen het voorstel te stemmen. Einde associatie en einde Zaalberg: twee maanden later stierf hij.

Karel Zaalberg is een dik boek, dat door zijn dichte stijl en uitwijdingen nogal wat van de lezer vergt. Het vult een belangrijke lacune in de historiografie, hetgeen de exercitie ruimschoots rechtvaardigt. De buitengewoon gecompliceerde ontwikkelingen in de eerste decennia van de vorige eeuw worden helder uiteengezet. Bijna alle grote kwesties die de heetgebakerde Indische pers in opwindung brachten, komen voor het voetlicht: de ethische politiek, persvrijheid, koelieschandalen, associatiedenken en autonomie. Bosma toont met succes het belang aan van de pers als historische bron, maar het bijna exclusieve gebruik van kranten, en vooral de redactionele artikelen, leidt wel tot een zekere onoverzichtelijkheid en zelfs perspectivische verwarring: de geschiedenis spreekt door een aaneenschakeling van redactionele commentaren. We moeten de historische analyse als het ware tussen de vele persoonlijke en in extenso geparafraseerde opinies van de redacteuren uitwringen.

Er is nog een ander probleem dat aan de lezer blijft knagen. Waar Bosma voortdurend spreekt over 'de Indo-europeaan', blijven we in het ongewisse over de precieze inhoud van de term en de begrenzing van de gemeenschap die ermee werd aangeduid. We hebben hier immers niet met een eenvoudig definieerbaar collectief te maken. Bosma brandt zijn vingers niet aan de kwestie van de sociale en raciale scheidslijnen in de koloniale samenleving, noch aan een complexe materie als identiteitsvorming. De studie is het sterkst in de ontrafeling van de vroege politieke actie in Indië en de dilemma's van de Indische voormannen. Bovenal is *Karel Zaalberg* een sterk en overtuigend pleidooi voor een Indocentrische benadering van de koloniale geschiedenis.

Remco Raben

R. Leboutte, J. Puissant, D. Scuto, *Un siècle d'histoire industrielle (1873-1973). Belgique, Luxembourg, Pays-Bas, industrialisation et sociétés* (Regards sur l'histoire. Histoire contemporaine CXXVIII; Parijs: Sedes, 1998, 298 blz., FF 99,-, ISBN 2 7181 9056 6).

Wie een boek ter hand neemt over de twintigste-eeuwse industriële geschiedenis van België, Luxemburg en Nederland zal niet verwachten dat België zes keer zoveel aandacht krijgt als Nederland, en Luxemburg meer dan twee keer, gemeten naar het aantal pagina's. De schrijvers van *Un siècle d'histoire industrielle* komen wel tot zo'n opmerkelijke verdeling maar weten hun keuze op geen enkele wijze te verantwoorden. Het boek heeft namelijk geen probleemstelling of zelfs maar een beschrijving van de gevolgde methode. De reconstructie van de

leidende gedachte wordt aan de lezer overgelaten, maar dat valt niet mee. De inleiding en conclusie bieden geen houvast omdat ze een heel ander onderwerp hebben. Het boek begint namelijk met een beknopte politieke geschiedenis van de drie landen en besluit met een schamele poging om de overeenkomsten en verschillen tussen de landen te verklaren.

Wat kan dan toch de bedoeling van de schrijvers zijn geweest? In het meest uitgebreide hoofdstuk, over de industriële geschiedenis van België tot 1914, komen allerlei aspecten van de industriële samenleving aan bod. Het hoofdstuk begint met een algemene beschrijving van de industriële ontwikkeling, gevolgd door een beschrijving van verschillende bedrijfstakken. Op een korte paragraaf over de ecologische gevolgen van de industrialisatie volgt een beschrijving van de sociale stratificatie en tot slot wordt aandacht besteed aan allerlei vormen van samenwerking van arbeiders. De opsomming doet vrezen dat de auteurs ons gewoonweg alles hebben willen vertellen over de industriële geschiedenis van België en, in mindere mate, van Luxemburg. Voor deze opzet is het boek echter te onevenwichtig. De scheve verhouding van de aandacht voor de drie landen werd hierboven al genoemd, ook de aandacht voor de regio's binnen België is onevenwichtig. Terwijl de Waalse industrie uitgebreid wordt beschreven, lezen we erg weinig over de Gentse katoenindustrie en haast niets over de opbouw van de industrie rond de Antwerpse haven. Bovendien is de structuur van de tekst onevenwichtig; dubblures komen veel voor en waarom is er eigenlijk een beschrijving van de ontwikkeling van iedere Waalse industrietak als er eerst een overzicht wordt gegeven van de algemene economische ontwikkeling met aandacht voor de verschillende industrietakken?

Over een eeuw industriële geschiedenis van Nederland komen we weinig te weten, wat ook niet verwonderlijk is als er slechts 24 bladzijden aan besteed worden. Wat er wel staat, is niet zelden onjuist. Zo willen de auteurs ons bijvoorbeeld laten geloven dat de petrochemie in het Interbellum tot bloei kwam (was in de jaren 1950), dat DAF in het Interbellum auto's ging maken (trucks in 1949 en personenauto's in 1958), en dat de bietsuikerindustrie voortbouwde op de raffinage van Indische rietsuiker, terwijl in werkelijkheid bietsuikerfabrikanten haast nooit ervaring hadden met de rietsuikerraffinage. Integendeel, het waren vaak vermogende notabelen, die complete fabrieksinstallaties voor de bereiding van bietsuiker uit België lieten komen en ook hun bedrijfsleiders vaak in België rekruteerden. De opkomst van de bietsuikerindustrie in Nederland zou juist goed hebben kunnen illustreren hoe Nederland bij zijn late industrialisatie profiteerde van de kennis die zijn zuiderbuur al eerder had opgedaan. Maar ja, auteurs die zich vooral baseren op de *Algemene geschiedenis der Nederlanden* zullen dergelijke verbanden niet snel opmerken.

Hoewel er geen gebrek is aan vergelijkende studies tussen Nederland en België, of het nu gaat over de algemene economische ontwikkeling of over bepaalde industrietakken, over onderwijs, industriepolitiek of vakbonden, hebben de auteurs van *Un siècle d'histoire industrielle* ervoor gekozen om deze literatuur te negeren en de ontwikkeling van de drie landen strikt gescheiden te behandelen. Pas in de conclusie wordt een poging tot vergelijking gedaan, maar dat is te laat en te weinig. De enige uitzonderingen op de algehele onevenwichtigheid van het boek zijn de hoofdstukken over Luxemburg, die helder uiteenzetten hoe dat land zich industrieel ontwikkelde. Dit is echter te weinig compensatie voor de grote tekortkomingen in de rest van het boek.

A. Goedhart, *Eerherstel voor de plantage. Uit de geschiedenis van de Handelsvereniging 'Amsterdam'(HVA), 1879-1983* (SA.: Albini, 1999, 368 blz., ISBN 90 6714 064 3).

De geschiedenis van de Handelsvereniging 'Amsterdam' is de geschiedenis van de grootste cultuurmaatschappij in het voormalige Nederlands-Indië. Was de HVA voor de Tweede Wereldoorlog de grootste producent van suiker en palmolie, na die oorlog hield zij het zelfstandige bestaan veel langer vol dan de meeste andere Indische cultuurmaatschappijen. De HVA stelde zich altijd tamelijk geïsoleerd op en creëerde een zweem van geheimzinnigheid om zich heen. Het is dan ook wel de ironie van de geschiedenis dat het aan de laatste president-directeur van de HVA, A. Goedhart, te danken is dat wij nu uitgerekend over deze cultuurmaatschappij het best geïnformeerd zijn. Na enkele jaren geleden zijn memoires te hebben gepubliceerd, heeft Goedhart nu, aan de hand van het bewaard gebleven bronnenmateriaal, een bedrijfs-geschiedenis van de HVA geschreven.

De Handelsvereniging 'Amsterdam' werd in 1878-1879 opgericht door een aantal Amsterdamse kooplieden om handel te drijven op Nederlands-Indië. Aanvankelijk was zij dus geen cultuurmaatschappij, maar na de suikercrisis van 1884 ontwikkelde zij zich snel in die richting. In 1910 stootte zij haar handelsactiviteiten zelfs volledig af. Tegen die tijd was zij de grootste suikerproducent op Java geworden en speelde zij ook een belangrijke rol in de koffiecultuur. In Oost-Java legde de HVA zelfs suikerfabrieken op erfpachtgronden aan, zoals de bekende suikerfabriek Jatiroto, waarvoor uitgestrekte gronden ontgonnen moesten worden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog begon de HVA wederom aan een groot uitbreidingsplan, nu op Sumatra. Daar zou zij zich vooral in de palmolie-, thee-, en vezelcultuur bekwamen. In de jaren dertig werd zij de grootste palmolieproducent van Nederlands-Indië. Op Sumatra's westkust legde de HVA 's werelds grootste thee-onderneming aan.

De HVA was een winstgevende onderneming, die de crisis van de jaren dertig beter doorstond dan menig andere maatschappij. Zij had dit ten dele te danken aan solide financieel beheer. Mede hierdoor kwam zij de verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd betrekkelijk snel te boven. Na 1950 zette de HVA haar beleid van diversificatie voort, met als zwaartepunt de bouw van een aantal suikerfabrieken in Ethiopië. Dit gebeurde al voordat de HVA-ondernemingen in 1957-1958 werden genationaliseerd. Daarna waaierde de HVA zo ongeveer over de gehele tropische wereld uit, in een proces van heroriëntatie dat bepaald niet eenvoudig geweest moet zijn. Uiteindelijk was dit proces niet succesvol. De HVA verloor in de jaren zeventig haar investeringen in achtereenvolgens Ethiopië en Tanzania. Het einde van de 'oude' HVA kwam toen spoedig, al bestaat het bedrijf, zij het niet meer in haar vroegere vorm, nog steeds.

Goedharts boek is bedoeld als 'eerherstel voor de plantage'. Zijn conclusie, dat particuliere grootlandbouwbedrijven een belangrijke bijdrage aan de economie van ontwikkelingslanden kunnen leveren, zal vandaag de dag niet meer door velen worden aangevochten. Goedhart verdedigt de HVA tegen in zijn ogen marxistisch geïnspireerde kritiek, maar hij is niet blind voor de zwakke kanten van de HVA die uiteindelijk tot haar ondergang hebben geleid. Kritiek op de HVA in Ethiopië en Tanzania kwam nogal eens van sociologen en politieke wetenschappers die er vanuit gingen dat westerse, kapitalistische bedrijven uitsluitend een negatieve rol speelden in ontwikkelingslanden. Goedharts sterkste verweer tegen zulke kritiek is zijn nadruk op normale bedrijfsprocessen. Om kort te gaan: risicovolle investeringen moeten resultaat kunnen opleveren, zoals winsttransfers, anders beginnen bedrijven er niet aan. Aan deze normale bedrijfseconomische beginselen gaan ook recente discussies onder economisch-historici over de 'drainage-theorie', volgens welke westerse bedrijven het koloniale Indonesië hebben verarmd door hun winsten naar het moederland over te maken, vaak voorbij.